

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського)
рівня вищої освіти на тему:

«Діагностика психологічної
готовності педагогів
закладу дошкільної освіти
до роботи в умовах інклюзії»

Виконав: студент
2 курсу Kor12-m19z групи
Спеціальності 0.16
Спеціальна освіта
(Логопедія)
Науковий керівник:
Кандидат психологічних
наук,
доцент, завідувач кафедри
логопедії та спеціальних
методик
Гаврилов О. В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. СУЧАСНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	
1.1. Характеристика сучасного інклюзивного простору в Україні та за кордоном	7
1.2. Діти з особливими освітніми потребами як особлива категорія дошкільників	18
1.3. Роль ЗДО як основи інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в освітній простір	26
1.4. Психологічна готовність педагогів до запровадження інклюзії в закладах освіти – важливе питання сьогодення	38
РОЗДІЛ II. ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	
2.1. Обґрунтування та розробка методик проведення діагностики педагогів дошкільних навчальних закладів	46
2.2. Аналіз результатів дослідження та виділення груп педагогів за рівнями психологічної готовності до роботи в умовах інклюзії	56
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПЕДАГОГАМ ЩОДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	69
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ДОДАТКИ	97

ВСТУП

У зв'язку зі змінами в освітній галузі щодо реалізації принципу доступності якісної освіти для усіх верств населення, зокрема для осіб з обмеженими можливостями здоров'я, у навчальних закладах України введена інклюзивна форма навчання. Її почали запроваджувати ще 11 років тому, одразу після ратифікації Конвенції ООН «Про права інвалідів» від 16.12.2009 року [33]. Верховна Рада ухвалила законодавчі зміни, якими зобов'язала створювати інклюзивні класи у звичайних школах. Батьки дітей з особливими освітніми потребами тепер не шукають винятково спеціалізовані чи експериментальні заклади, їм достатньо звернутися до директора звичайної школи або завідувача дошкільною освітньою установою із заявою про зарахування своєї дитини. Таким чином вирішується питання соціалізації і максимально повноцінного життя у суспільстві людей з інвалідністю.

Кого ми вважаємо дітьми з особливими освітніми потребами? Наразі законодавчо схвалено вживання терміну «діти з особливими освітніми потребами». Його використовують щодо дітей до 18 років, які потребують додаткової навчальної, медичної і соціальної підтримки з метою покращення здоров'я, розвитку, навчання, загальної якості життя та соціалізації, тобто включення в колективи своїх однолітків та інших дітей. До цієї категорії належать і діти з постійною або тимчасовою інвалідністю.

Питання інклюзії варто розглядати не тільки в аспекті створення доступного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта передбачає створення рівних можливостей для всіх категорій дітей в Україні. Жоден з них не має відчувати себе іншим – і це головне завдання інклюзії.

Організація інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 10.04.2019 року № 530 «Про затвердження Порядку організації інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти», яким визначено організаційні засади діяльності

інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти та форму індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами [61].

Значна кількість педагогів не розуміє до кінця сутність і переваги інклюзії, адже у них склалося упереджене ставлення стосовно цієї проблеми. Н. Зброєва зазначає, що емоційний відгук сучасних педагогів щодо дітей з ООП має широкий діапазон – від скепсису стосовно самої ідеї інклюзивної освіти до відвертого жаху від однієї думки про навантаження, що «ляже» на їхні плечі. Основними аргументами їх позиції є елементарна інформаційна необізнаність, недостатнє володіння педагогічними технологіями та основами психології, корекційної педагогіки, емоційне неприйняття дітей із різними типами вад і ментальна неготовність залучати таких дітей до звичної діяльності. Таке ставлення переважно супроводжується особистісним співчуттям до хворих дітей та їх батьків, однак саме про належний рівень психологічної готовності говорити передчасно. Лише справжнє розуміння переваг та необхідності інклюзивної освіти, переконання в користі включення для суспільства допоможуть сформувати позитивне ставлення до такої моделі освіти [20].

Впровадження інклюзії уповільнюють такі фактори, як:

- 1) Недостатня забезпеченість сучасним корекційно-реабілітаційним обладнанням та відсутність матеріально-технічної бази;
- 2) архітектурна непристосованість споруд у освітніх закладах, замала кількість спеціальних автобусів, пристосованих для перевезення дітей з фізичними обмеженнями;
- 3) брак спеціалістів: сурдологів, тифло-, сурдо-, орто-, олігофренопедагогів, дефектологів, логопедів, реабілітологів, спеціальних психологів – для надання психолого-педагогічного супроводу дітям з ООП;
- 4) недостатність знань і упередженість адміністрації, педагогів та батьків дітей з типовим розвитком щодо проблем дітей з психофізичними порушеннями [53].

Якщо перші три фактори можна виправити за короткий час, здійснивши відповідне фінансування та навчання, то для останнього необхідний певний час. Адже змінити усталені стереотипи, погляди, підходи, методи роботи педагога не так швидко і легко. Для цього потрібно розробити і впроваджувати комплекс заходів, що сприятимуть усуненню певних психологічних бар'єрів, формуванню мотивації працювати в умовах інклюзії, самовдосконаленню.

Питання психологічної готовності працівників закладів дошкільної освіти працювати з дітьми з ООП мало вивчене через те, що інклюзивна освіта почала впроваджуватись там не так давно у порівнянні із загальноосвітніми закладами. Тому на сучасному етапі актуальним є вибір теми дослідження «Діагностика психологічної готовності педагогів закладу дошкільної освіти працювати в умовах інклюзії».

Мета: Визначити рівні психологічної готовності педагогів ЗДО здійснювати інклюзивну діяльність.

Об'єкт: Психологічна готовність педагогів закладів дошкільної освіти працювати в інклюзивній групі.

Предмет: Діагностика психологічної готовності педагогічного колективу закладу дошкільної установи працювати в інклюзивному просторі.

Завдання:

- 1) Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел, нормативно-правової бази з питань запровадження інклюзивної освіти в закладах дошкільної освіти.
- 2) Дослідити психологічну готовність педагогів працювати в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти.
- 3) Провести якісний та кількісний аналіз отриманих результатів.
- 4) Розробити методичні рекомендації для педагогів закладів дошкільної освіти щодо успішної реалізації навчально-виховного процесу в умовах інклюзії.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення спеціальної літератури з метою аналізу стану розробленості досліджуваної проблеми; емпіричні:

анкетування, тестові методики, бесіда; статистичні: кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

ВИСНОВКИ

Наша країна незворотно рухається у напрямку інклюзивної освіти, вирішальною умовою якої є створення інклюзивного простору, що передбачає наявність як спеціально підготовлених педагогів, так і спеціально підготовленого освітнього середовища.

У роботі, присвяченій вивченню психологічної готовності педагогів працювати з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти, ми розглянули теоретичні підходи до дослідження психологічної готовності, визначаючи для себе, що успішне формування професіоналізму особистості та діяльності педагогів базується на їх готовності до праці. Провідною складовою готовності до професійної діяльності є психологічна готовність, яка розуміється вченими як комплексне психологічне утворення, як сплав функціональних, операційних та особистісних компонентів.

Особливу увагу потрібно звернути на підготовку педагогічних працівників. Забезпечення освітнього процесу кваліфікованими кадрами передбачає наявність у педагогів готовності до роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку. Це мають бути педагоги, які приймають нову систему цінностей, творчо реалізують нові технології навчання, здатні вирішити проблему соціалізації дітей з особливими потребами, володіють методами психолого-педагогічної діагностики, стабільно прагнуть до високих результатів у своїй професійній діяльності, знають специфіку освітніх програм, володіють методиками і технологіями навчання дітей з особливими потребами, ефективно взаємодіють як у самому закладі, так із оточуючим соціумом. Процес формування психологічної готовності педагога до інклюзивного навчання складний і багатоплановий, тому відбувається протягом усього життя. Без позитивного ставлення педагога до дитини з особливими потребами будь-які спроби залучення її до освітнього простору приречені на невдачу.

В нашій роботі ми дослідили особистісний аспект психологічної готовності, припускаючи, що саме в особистісній сфері відбиваються і виявляються найбільш значущі характеристики психологічної готовності до професійної діяльності.

Також ми виділили рівні психологічної готовності педагогів до інклюзивної діяльності: елементарний, низький, середній, достатній, високий. Узагальнивши отримані результати дослідження по двом дошкільним закладам, ми зробили наступні висновки:

1. Педагоги типового ЗДО мають середньо-достатній рівень психологічної готовності до роботи в інклюзивному середовищі, на відміну від ЗДО з інклюзивними групами, де домінує достатньо-високий рівень. Можемо попередньо зробити висновок про те, що останні досліджувані мали час на формування психологічної готовності до роботи з дітьми з ООП, коли їх попередили про відкриття таких груп у дошкільному закладі. Підготовча робота велась і у різних просвітницьких заходах, орієнтовну тематику яких ми перерахували, обов'язковим етапом роботи були зустрічі з колегами, які ділились досвідом роботи не лише у методичному ключі, але і емоційними станами, переживаннями, прикладами із власного педагогічного життя.

2. Для порівняння рівня психологічної готовності педагогів спеціального ЗДО № 59 та ЗДО № 29 з інклюзивними групами, ми провели опитування педпрацівників та порівняли отримані показники. Так, вихователі інклюзивних груп мають середньо-достатній рівень, а спецзакладу – достатньо-високий. Різні відповіді ми отримали через те, що педагоги спецзакладу мають більший досвід і, відповідно, стаж роботи з дітьми з ООП. У ЗДО з інклюзивними групами працюють педагоги, які лише 3 роки, як переорієнтовували свою педагогічну діяльність в інклюзивному напрямку, тому лише 14% педагогів вказали, що їм подобається працювати на групі з дітьми з ООП. Такі педагоги іще не оволоділи в певній мірі навичками саморегуляції власного емоційного стану, рефлексії, недостатньо проявляють

емпатію та толерантність. Хоч опитування було анонімне, проте очевидними соціально бажані відповіді респондентів, тому що, наприклад, природнім є переживання страху, паніки, тривожності перед новим, невідомим, складним тощо. А 64% педагогів спецзакладу вказали, що на початку педагогічної діяльності переживали ці емоції.

3. Ми запропонували ряд просвітницьких заходів, які сприятимуть формуванню психологічної готовності педагогів закладів дошкільної освіти до педагогічної діяльності в інклюзивній групі, до залучення дітей із особливими освітніми потребами у спільну діяльність з однолітками, і, як результат, успішну їх інтеграцію у сучасне суспільство.

У нашому дослідженні ми з'ясували, що рівень психологічної готовності до роботи з дітьми з ООП, зокрема, особистісний компонент, у педагогів інклюзивного закладу вищий, аніж у колег типового ЗДО. Проте у педагогів спецзакладу з інклюзивними групами, які мають більший досвід роботи, він іще вищий, аніж у колег з інклюзивними групами. Результатом цього є накопичений роками досвід, цілеспрямована, систематична підготовка фахівців у вигляді безпосереднього включення в інклюзивну діяльність та участь в різноманітних психолого-педагогічних заходах, що сприяли формуванню психологічної готовності працювати з дітьми з ООП.

Ми дослідили лише особистісний компонент психологічної готовності до інклюзивної діяльності педагога. Отримані результати не вичерпують всіх аспектів даної теми. Тому в перспективі ми вбачаємо необхідність вивчення мотиваційного, оціночного, операційного та когнітивного компонентів і, відповідно, розробку методичного інструментарію для розвитку складових психологічної готовності педагогів інклюзивних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ашиток Н. Проблеми інклюзивної освіти в Україні. *Людинознавчі студії. Сер. Педагогіка*. 2015. Вип. 1/33. С. 4-11.
2. Бовкуш К. П. Основні засади формування інклюзивної компетентності педагога. *Молодий вчений. Збірник наукових праць*. 2014. Вип. 7. С. 158-160.
3. Бондар В. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436 с.
4. Буйняк М. Г. Методика дослідження психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 28. С. 260-264.
5. Валентик Н. Інклюзивна освіта: за і проти. *Директор школи (Шкільний світ)*. 2010. Вип. 14/15. С.45-58.
6. Власова Т. А., М. С. Певзнер. Учителю о детях с отклонениями в развитии. М.: Просвещение. 1973. 175 с.
7. Гаврилов О.В., Липа В.О. До питання про впровадження інклюзивної освіти в Україні. Сучасні проблеми спеціальної освіти: теорія, досвід, інновації: монографія. Слов'янськ : Вид. Б. І. Моторіна, 2017. С.11-35.
8. Гаврилов О.В., Липа В.О. Інклюзивна освіта в Україні. Психокорекційна педагогіка (олігофренопедагогіка) в практиці інклюзивного навчання. Слов'янськ : Вид. Б. І. Моторіна, 2017. С. 21-49.
9. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
10. Гаврилов О. В. Процес інтеграції: наявні проблеми і перешкоди щодо його впровадження. *Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* : зб. наук.-пр. матер. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. № 15. С. 53-56.
11. Гаврилов О. В. Статистичні дані про організацію освітнього простору для дітей з особливими потребами в системі дошкільних та шкільних закладів.

- Актуальні питання корекційної освіти.* 2018. № 10. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n10-2018/gavrilov-ov-statistichni-dani-pro-organizaciju-osvitnogo-prostoru.html> (дата звернення: 06.11.2019).
12. Гаврилов О. В. Характеристика стану інвалідизації населення в Україні (зведені статистичні показники). *Актуальні питання корекційної освіти.* 2017. № 8. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n8-2017/gavrilov-ov-harakteristika-stanu-invalidizacii-naselennja-v-ukraini-zvedeni-statistichni-rokazniki.html> (дата звернення: 12.11.2019).
13. Гевко І. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Сер. Педагогічні науки.* 2019. Вип. 1. С.52-58.
14. Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/629-2011-p> (дата звернення: 1.02.2020).
15. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ: МП Леся, 2011. 528 с.
16. Деякі питання створення ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти та інклюзивно-ресурсних центрів: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2018 р. № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-2018-p> (дата звернення: 08.02.2020).
17. Ервін Е., Кугельмас Д. Підготовка вчителів і вихователів до роботи в інклюзивних класах та групах. К. : Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2000. 203 с.
18. Ертанова О. Н. Интеграция и инклюзия в аспекте семантики. *Инклюзивное образование: методология, практика, технологии:* материалы междунар. науч.-практ. конф., 20–22 июня 2011 г. Москва : МГППУ, 2011. С. 17.
19. Єфімова С. М. Вивчення стану готовності педагога до інтегрованого навчання дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітнього

- навчального закладу. *Наук. записки Інституту психології АПН України імені Г. С. Костюка*. 2005. Вип. 26. С. 55 – 58.
20. Зброєва Н. Б. Готовність педагога до інклюзивної освіти. (До постановки питання) *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. 2012. № 7. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_7_5 (дата звернення: 07.06.2020).
21. Інвалідність та суспільство: навч. посіб. / Л. Байда та ін.; за заг. ред. Л. Байди. Київ. 2011. 188 с.
22. Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад: навч.-метод. посіб. / Кол. упорядників. Патрикеева О. О., Дятленко Н. М., Софій Н. З., Найда Ю. М. Київ : Видавничий дім «Плеяди», 2013. 100 с.
23. Інклюзивна освіта: теорія і практика: навч.-метод. посіб. / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Под. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. 192 с.
24. Інклюзивна освіта: теорія і практика: навч.-метод. посіб. / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Под. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2014. ч. 2. 184 с.
25. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. / М. А. Порошенко та ін.; Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
26. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: наук.-метод. зб. до Всеукр. наук.-практ. конф. в рамках реалізації проекту «Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами» за підтримки програми ІВРР – ТАСІС Європейської комісії / ВФ «Крок за кроком». Київ : Придатченко П. М., 2007. 180 с.
27. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник. / Миронова С. П. та ін. ; за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський, 2015. 236 с.

28. Інчхонська декларація: Освіта – 2030. URL: <https://pon.org.ua/international/4171-inchxonska-deklaraciya-konceptsiya-rozvitku-osviti.html> (дата звернення: 08.02.2020).
29. Колупаєва А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 458 с.
30. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
31. Колупаєва А. А. Єфімова С. М. Вступ до інклюзивної освіти: навч. курс. Київ, 2010. 17 с.
32. Компанець М. Н., Луценко І. В., Коваль Л. В. Організаційно-методичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах ДНЗ. Київ, 2018. 100 с.
33. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Офіційний вісник України від 19 бер. 2010 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2019).
34. Кондрашова Л. В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ : Вища шк., 1987. 218 с.
35. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посіб. / Софій Н. З., Найда Ю. М., А. А. Колупаєва та ін. ; за заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2007. 128 с.
36. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Н. Софій, І. Єрмаков та ін. Київ : Контекст, 2000. 336 с.
37. Лефрансуа Г. Психология для учителя. СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. 407 с.
38. Лукіна Т. О., Шошова А. Г. Реалізація державної освітньої політики щодо дітей з особливими освітніми потребами: зарубіжні підходи.

Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. 2014. № 2 (50). С. 338-347.

39. Максименко Н. В Україні зростає кількість дітей-інвалідів. *УНІАН Здоров'я.* 2011. № 46. С. 3. URL: <http://ei.kharkov.ua> (дата звернення: 16.01.2020).
40. Малярчук Н. Н., Волосникова Л. М. Готовность педагогов к работе в условиях инклюзивного образования. *Вести Тюменского гос. ун-та. Гуманитарные исследования.* 2015. № 4 (4). т 1. С.251-267.
41. Мартинчук О. В. До проблеми забезпечення якісною дошкільною освітою дітей з обмеженими можливостями здоров'я. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Педагогіка. Психологія:* зб. наук. пр. КМПУ імені Б. Д. Грінченка. Київ : Університет, 2008. № 10 (част. 2). С. 121 – 126.
42. Мартинчук О. В. До проблеми підготовки майбутнього вихователя до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. *Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації:* зб. наук. пр. Матеріали V Міжнар. чит. Херсонський державний університет. Херсон, 2009. С. 53-56.
43. Мартинчук О. В. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посіб. для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта». Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 288 с.
44. Мартинчук О. В. Особливості організації взаємодії дошкільного навчального закладу і родин, які виховують дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та психологія.* 2009. Серія 19. Вип. 14. С. 89-91.
45. Мартинчук О. В. Психолого-педагогічні та соціальні аспекти підготовки педагогів до роботи з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами. *Сучасне довкілля: реалії та перспективи :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції НПУ імені М. П.

- Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. С.262-265.
46. Машовець М. А. Підготовка студентів до співпраці з батьками дітей дошкільного віку. Київ : НПУ, 2000. 128 с.
47. Методичне забезпечення діяльності педагогічних працівників дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів щодо роботи з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку: науково-методичний посібник / О. В. Чубарук, Л. А. Петушкова, О. В. Татаринцев та ін. ; за ред. Н. І. Клокар, О. В. Чубарук. Біла Церква : КОПОПК, 2006. 124 с.
48. Методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти в 2019/2020 н. р.: Лист МОН № 1/9-498 від 05.08.2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2019/08/07/rekomendatsiiorganizatsiya-navchannyaoop.pdf> (дата звернення: 16.01.2020).
49. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. 312 с.
50. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. 164 с.
51. Миронова С. П. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т ім. І. Огієнка, 2004. 220 с.
52. Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвеева М. П. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2010. 264 с.
53. Міщик Л. І. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 139-142.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2012_5_32 (дата звернення: 08.02.2020).

54. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / Колупаєва А. А., Таранченко О. М., Білозерська І. О. та ін. ; за ред. А. А. Колупаєвої. Київ, 2012. 308 с.
55. Показники здоров'я населення та використання ресурсів охорони здоров'я в Україні за 2018 рік: Центр медичної статистики. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/MMXVIII.html/> (дата звернення: 11.04.2020).
56. Порядок комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах: Наказ Міністерства освіти і науки та Міністерства охорони здоров'я України від 06 лют. 2015 р. № 104/52 URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.04.2020).
57. Прикладна корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. 1-4 класи: навчальний посібник / Гаврилов О.В., Кулеша Є., Левицький В.Е., Липа В.О., Ляшенко О.М., Данильченко Є. В. — Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2014. 592 с.
58. Про дошкільну освіту : Закон України зі змінами, внесеними згідно із законами від 11 лип. 2001 р. № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2019).
59. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ МОН від 01 жов. 10 р. № 912 URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ (дата звернення: 25.04.2020).
60. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 545 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-п> (дата звернення: 08.02.2020).
61. Про затвердження Порядку організації інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 квіт. 2019 р. № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2017-п> (дата звернення: 08.02.2020).

62. Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти: Наказ МОН від 08 чер. 2018 р. № 609. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-prokomandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimosvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>. (дата звернення 22.02.2020).
63. Про освіту : Закон України щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг від 23 тр. 2017 р. № 2053-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2019).
64. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серп. 2017 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-p> (дата звернення: 08.02.2020).
65. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 чер. 2013 р. № 344/2013. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 08.02.2020).
66. Саламанкська декларація. Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, прийняті Всесвітньою конференцією з питань освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступність і якість. Саламанка. Іспанія, 7-8 чер. 1994 р. – Київ, 2000. 21 с.
67. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. ч. I. 238 с.
68. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Навчання і виховання дітей. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. ч. 2. 224 с.
69. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основи дефектології: навч. посіб. Київ, 1994. 143 с.

70. Синьов В. М., Шеремет М. К., Руденко Л. М., Шульженко Д. І. Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в сучасних умовах України. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки: зб. наук. пр.* 2016. Вип. 7. С. 233–241.
71. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Психологія інклюзивної освіти учнів зі спектром інтелектуальних та аутистичних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 9. Т. 2. С. 251-258.
72. Синьов В. М. Українська корекційна педагогіка та психологія на шляху до інтеграції у світовий простір. *Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття: матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 2005.* С. 175–180.
73. Софій Н. З., Сварник М., Троханс П. Права дітей з особливими освітніми потребами на рівний доступ до якісної освіти. Київ. 2006. 64 с.
74. Ставицький О. О. Психологія гандикапізму: монографія. Рівне : ПринтХаус, 2011. 376 с.
75. Сходинки інклюзії: наук.-практ. посібник для педагогів, студентів та батьків. Вид. 2-ге., випр. та доп. / за ред. С. М. Сидоріва. Івано-Франківськ: Кушнір Г. М., 2019. 156 с.
76. Тарасун В. В. Аутологія: теорія і практика: підручник. Київ : Вадекс, 2018. 590 с.
77. Формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання: тематичний збірник праць / упоряд. А. А. Волосюк, Н. А. Басараба, С. С. Козловська; за заг. редакцією А. О. Лавренчука. Рівне, 2014. 343 с.
78. Чопік О. В. Особливості підготовки вчителів до роботи в умовах закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки: зб. наук. праць.* 2020. №15. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n15-2020/chopik-ov-osoblivosti-pidgotovki-vchiteliv-do-roboti.html> (дата звернення: 15.12.2019).

79. Шевцов А. Г. Актуальні питання ортопедагогіки на сучасному етапі розвитку корекційно-реабілітаційної науки. *Актуальні проблеми ортопедагогіки та ортопсихології*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф, 1-2 листоп. 2012 р. Київ : СПД Чалчинська Н. В., 2012. С.7-19.